

OM PALÆSTINENSISK IDENTITET: EN SAMTALE

REDAKTIONENS INTRODUKTION

Edward Said (1935-2003) var amerikansk-palæstinensisk litteraturhistoriker og offentlig intellektuel, født i Jerusalem, opvokset i Egypten og senere USA, ansat som professor i engelsk og litteraturvidenskab på Columbia University og medlem af det Palæstinensiske Lovgivende Råd fra 1977 til 1991. Said er en af det 20. århundredes mest indflydelsesrige litteraturhistorikere, hvis praksis inkluderede banebrydende begrebsliggørelser såvel som refleksioner over den intellektuelles rolle og politiske interventioner, ikke mindst i debatten om Israel-Palæstina og muligheden for at etablere en selvstændig palæstinensisk stat. Sids forfatterskab er vidtfavnende og tæller mere end 20 monografier og interviewbøger, men han har især bidraget afgørende til udviklingen af den postkoloniale teori, ikke mindst med udgivelsen af bogen *Orientalism* i 1978, hvor han peger på den rolle, litterære, kunstneriske og kulturelle repræsentationer af mennesker i Asien og i særdeleshed Sydvestasien spillede i legitimeringen af kolonialisme.

Den oversatte tekst er en transskription af en samtale mellem Said og den indiskfødte forfatter Salman Rushdie, der fandt sted i London i 1986 med udgangspunkt i udgivelsen af bogen *After the Last Sky*, hvor Said

skrev tekster med udgangspunkt i en række fotografier af Jean Mohr fra palæstinensiske flygtningelejre i Libanon og på Vestbredden. I samtalen adresserer Said og Rushdie behovet for at give ord til de palæstinensiske erfaringer af fordrivelse og eksil, men også de store vanskeligheder ved at gøre dette i traditionelle litterære former, inklusive de udsigelsesmæssige kompleksiteter, der har at gøre med fraværet af en stat og forvandlingen af den palæstinensiske araber til en fremmed. Fordrivelsen af palæstinenserne har placeret dem i en tilstand af essentiel ustabilitet, som Rushdie formulerer det. Said og Rushdie diskuterer endvidere, hvorledes kritik af den israelske stat på dette tidspunkt i stadig stigende grad i en vestlig offentlighed kategoriseres som antisemitisme, hvorved palæstinensisk modstand ikke blot mister enhver politisk legitimitet og legitimerer den israelske bosætterstats kontinuerlige statsterror, men også yderligere vanskeliggør (re)produktionen af en palæstinensisk identitet, der i mange sammenhænge – eksemplarisk da den daværende israelske ambassadør i USA Benjamin Netanyahu i forbindelse med en tv-udsendelse nægter at sidde i samme bygning som Said af frygt for, at Said dræber ham – reduceres til det onde og terrorisme.

Udgivet i *The New Left Review*, november/december 1986. Samtalen fandt sted på Institute of Contemporary Arts, London, i september 1986.

* * *

SALMAN RUSHDIE [SR]: Formålet med denne aften er at tale om Edwards nye bog, *After the Last Sky*.¹ Først vil jeg gerne kort introducere Edward – selvom det næppe er nødvendigt at dømme ud fra, hvor mange der er mødt op og ikke kan få plads her i aften. For os, der ser kampen mellem østlige og vestlige beskrivelser af verden som både en intern og en ekstern kamp, har Edward Said i mange år været en særlig vigtig stemme. Edward er professor i engelsk og komparativ litteraturvidenskab på Columbia og har skrevet litteraturkritik om blandt andre Joseph Conrad, og han har altid haft det særkende, at han læser verden lige så nøje, som han læser bøger. Vi behøver blot at tænke på den store trilogi, der går forud for *After the Last Sky*. I det første bind, *Orientalism*, analyserede han “hvordan viden er knyttet til magt”, og hvordan imperietidens lærde var medvirkende til at skabe en forestilling om Østen, som legitimerede imperialismens overherredømme-ideologi. Herefter fulgte *The Question of Palestine*, som beskrev kampen mellem en verden primært formet af vestlige idéer – af zionismen og senere af Israel – og de overvejende “orientalske” realiteter i det arabiske Palæstina. Som den tredje i rækken kom *Covering Islam*, med undertitlen “hvordan medierne og eksperterne bestemmer, hvordan vi opfatter resten af verden,” hvor Vestens opfindelse af Østen så at sige bliver ført frem til i dag gennem en diskussion af reaktioner på den islamiske vækkelse.

After the Last Sky er et projekt i samarbejde med Jean Mohr – en fotograf, som I måske kender fra *A Seventh Man*, John Bergers undersøgelse af immigrantarbejde i Europa. Titlen stammer fra digtet “Jorden lukker sig om os,” skrevet af Palæstinas nationaldigter Mahmoud Darwish, og jeg vil gerne starte med at læse digtet op.

Jorden lukker sig om os
skubber os gennem den sidste passage
og vi river vores lemmer af for at komme igennem.
Jorden klemmer os.
Jeg ville ønske, vi var dens hvede

1 Edward W. Said, *After the Last Sky* (Faber & Faber, 1986).

så vi kunne dø og leve igen.
Jeg ville ønske, Jorden var vores mor
så hun ville være god mod os.
Jeg ville ønske, vi var billeder på klipperne
som vores drømme kunne bære som spejle.
Vi så ansigterne på dem, der skulle dræbes
af de sidste af os i sjælens sidste forsvar.
Vi græd over deres børns festmåltid.
Vi så ansigterne på dem, der vil kaste
vores børn ud ad vinduet i dette sidste rum.
Vores stjerne vil hænge spejle op.
Hvor skal vi tage hen efter de sidste grænser?
Hvor skal fuglene flyve hen efter den sidste himmel?
Hvor skal planterne sove efter det sidste åndedrag?
Vi vil skrive vores navne med den skarlagensrøde damp.
Vi vil skære hånden af sangen, der skal fuldendes af vores krop.
Vi vil dø her, her i den sidste passage.
Her vil vi dø, og her vil vores blod plante sit oliventræ.

Efter den sidste himmel er der ingen himmel. Efter den sidste grænse er der intet land. Den første del af Edwards bog hedder "States". Det er en lidenskabelig og meget bevægende meditation over fordrivelse, jordløshed, eksil og identitet. Han spørger for eksempel, i hvilken forstand palæstinensere kan siges at eksistere. Han skriver:

Eksisterer vi overhovedet? Hvilke beviser har vi på det? Jo længere væk vi kommer fra vores fortids Palæstina, desto mere usikker bliver vores status, desto mere forstyrret vores væsen, desto mere opbrudt vores tilstedeværelse. Hvornår blev vi et folk? Hvornår holdt vi op med at være det? Eller er vi i færd med at blive et? Hvad har disse store spørgsmål at gøre med vores intime relationer til hinanden og til andre? Vi afslutter ofte vores breve med mottoet "palæstinensisk kærlighed" eller "palæstinensiske kys". Findes der virkelig sådan noget som palæstinensisk intimitet og omfavnelser, eller er det blot intimitet og omfavnelser som sådan – erfaringer, der er almindelige for alle, hverken politisk betydningsfulde eller særlige for en nation eller et folk?

Edward kommer, som han selv siger, fra "en minoritet inden i en minoritet" – en position, som jeg føler en vis sympati for, da jeg også selv kommer fra en minoritetsgruppe inden for en minoritetsgruppe. Det er en slags kinesisk æske, han beskriver: "Min familie og jeg var medlemmer af en lille protestantisk gruppe inden for en meget større græsk-ortodoks kristen minoritet, inden for den større sunnimuslimske majoritet." Derefter går han videre til at diskutere palæstinenserne situation gennem formidling af en række nyere litterære værker. Et af disse, fejlagtigt kaldt en arabisk *Tristram Shandy* på bagsiden af bogen, er en vidunderlig komisk roman om en person ved navn Saida hemmelige liv, *The Ill-Fated Pessoptimist*.² En pessoptimist er tydeligvis en person, der har problemer med sit syn på verden. Said hævder alle mulige ting, blandet andet, i det første kapitel, at have mødt væsener fra det ydre rum:

I den såkaldte uvidenhedens tidsalder før islam plejede vores forfædre at forme deres guder af dadler og spise dem, når de havde brug for det. Hvem er mest uvidende, min herre, mig eller dem, der spiste deres guder? Du vil måske sige, at det er bedre for folk at spise deres guder, end at guderne spiser dem. Jeg ville svare, ja, men deres guder var lavet af dadler.

En afgørende pointe i *After the Last Sky* handler om betydningen af den palæstinensiske erfaring for den type kunstværker, der skabes af palæstinensere. Ifølge Edward indebærer den palæstinensiske erfarings ødelagte eller diskontinuerte natur, at klassiske regler om form eller struktur umuligt kan være dækkende for den erfaring – det er derimod nødvendigt at arbejde gennem en form for kaos eller ustabil form, der nøjagtigt udtrykker erfaringens grundlæggende ustabilitet. Edward går derefter videre til at introducere det tema – der udvikles senere i bogen – at Palæstinas historie har forvandlet insideren (den palæstinensiske araber) til outsideren. Dette punkt illustreres med et fotografi af Nazareth taget fra en position i det, der kaldes Øvre Nazareth – en by, der ikke eksisterede i Palæstinas arabiske tid. Således ses Arabisk Palæstina i en synsvinkel fra et nyt, opfundet Palæsti-

2 Emile Habibi, *The Secret Life of Saeed, the Ill-Fated Pessoptimist: A Palestinian Who Became a Citizen of Israel* (Readers International, 1989).

na, og den indvendige erfaring af det gamle Palæstina er blevet den ydre erfaring på fotografiet. Men palæstinenserne er der stadig.

Det ville være nemmere
at fange stegt fisk i Mælkevejen,
at pløje havet
eller at lære alligatoren
at tale, end at få os
til at gå.³

I anden del, "Interiors," som i høj grad udvikler temaet om insideren og outsideren, henviser Edward til en ændring i status for de palæstinensere, der befinder sig i Palæstina. Indtil for nylig var der i det palæstinensiske samfund generelt en vis nedvurdering af dem, der blev, som om de på en eller anden måde var forurenede af nærheden til jøderne. Nu er situationen imidlertid blevet vendt på hovedet: Dem, der fortsat bor der og opretholder en palæstinensisk kultur og tvinger verden til at anerkende deres eksistens, har opnået en højere status i andre palæstinenserers øjne.

Denne erfaring af at være indeni palæstinensiskheden præsenteres som en række koder, der er uforståelige for udenforstående, men altid straks kommunikeret af palæstinensere, når de møder hinanden. Man kan kun vise sin insiderstatus ved at udtrykke sig gennem netop disse koder. Der er en meget morsom hændelse, hvor Edward modtager et brev, via en helt fremmed, fra en mand, der har opbygget sin *palæstinensiske* identitet som karateekspert. "Hvad var beskeden til mig?" spørger Edward.

Først og fremmest var han indenfor og brugte en sympatisk udenforståendes velvilje og indflydelse til at kontakte mig, en insider, der nu befandt sig uden for Jerusalem, det sted, vi begge stammede fra. Det, at han skrev mit navn på engelsk, var lige så meget et tegn på, at han også kunne håndtere den verden, jeg levede i, som det var et tegn på, at han fulgte med i, hvad jeg foretog mig. Tiden var kommet til at demonstrere, at verdens Edward Said'er gjorde klogt i at huske, at vi blev

3 Tawfiq Zayyad, "We Shall Remain", oversat efter den engelske oversættelse i *Enemy of the Sun* (Drum & Spear, 1970).

overvåget af karateeksperter. Karate står ikke for selvudvikling som sådan, men kun for den gentagne handling at være en palæstinensisk karateekspert. For en palæstinenser er det, som om det at gentage ting hindrer os og andre i at springe os over eller helt overse os.

Han giver derefter en række andre eksempler på, at adfærden gentages for at gøre den til palæstinensisk adfærd og dermed eksisterer gennem denne gentagelse. Der synes også at være en trang til overdrevne handlinger, illustreret på forskellige måder, både tragiske og komiske, i bogen. Et af problemerne ved at være palæstinenser er, at forestillingerne om det indre regelmæssigt invaderes af andres beskrivelser, af andres forsøg på at kontrollere, hvad det vil sige at befinde sig i dette rum – uanset om det er jordanske arabere, der siger, at der ikke er nogen forskel på en jordaner og en palæstinenser, eller israelere, der hævder, at landet ikke er Palæstina, men Israel.

Tredje del, "Emergence," og fjerde del, "Past and Future," skifter fra en sådan lidenskabelig og følelsesladet – eller i hvert fald bevægende – skrivemåde til en diskussion af, hvad det faktisk vil sige eller kan være at være palæstinenser. Der er også en beretning om den magt, som palæstinenserne er underlagt, om måden hvorpå selv deres navne er blevet ændret gennem påtvunget hebraisk translitteration. Som et tegn på modstand søger palæstinensere nu at genhævde deres identitet ved at vende tilbage til de gamle arabiske former: Abu Ammar, for eksempel, i stedet for Yasir Arafat. Ved forskellige lejligheder er selve betydningen af navne blevet ændret. Således bliver den største flygtningelejr i Libanon, Ein el Hilwé, til Ein el-Khilwé i den hebraiske translitteration: et navn, der betyder "sød kilde," er blevet til noget i retning af "kilde på det tomme sted." Edward ser i dette en hentydning til massegrave og de lejre, der regelmæssigt bliver jævnet med jorden og ikke altid genopbygget. "Jeg hæfter mig også ved den tanke," skriver han, "at Israel faktisk har udtømt lejrene gennem et palæstinensisk kildespring."

Teksten går herefter over til at handle om zionismen, som han forholdt sig til i sin tidligere bog, *The Question of Palestine*. Jeg håber, vi kan vende tilbage til det senere, men vi må være opmærksom på, hvor vanskeligt det er at rette nogen form for kritik mod zionismen uden straks at blive

anklaget for antisemitisme. Det er tydeligvis vigtigt at forstå zionismen som en historisk proces, som noget, der udfolder sig i en kontekst og har visse historiske funktioner. En anden pointe i disse senere afsnit af bogen er den, at alle, i Vesten, er kommet til at opfatte eksilet som en primært borgerlig-litterær tilstand. Eksilerede forekommer at have valgt et liv i middelklasserammer, der er meget velegnet til tænkning af store tanker. Når det gælder palæstinensere, er eksilet imidlertid et massefænomen: Det er masserne, der er eksilerede, og ikke blot borgerskabet.

Endelig rejser Edward en række spørgsmål, som kan koges ned til det oprindelige spørgsmål om palæstinensisk eksistens: "Hvad sker der med folk uden land? Hvordan I end eksisterer i verden, hvad bevarer I af jer selv? Hvad opgiver I?" Der er et bestemt afsnit, jeg finder særligt værdifuldt, fordi det knytter an til en masse ting, jeg selv har tænkt på. "Vores sandeste virkelighed," skriver han, "kommer til udtryk i måden, hvorpå vi krydser fra ét sted til et andet. Vi er migranter, hybrider måske, i situationer uden situering. Det er den dybeste kontinuitet i vores tilværelse som en nation i eksil og konstant på farten." Han kritiserer også den palæstinensiske sags store fokusering på sit militære udtryk og peger på faren for et kulturelt tab eller fravær.

Jeg vil gerne begynde med at stille et spørgsmål. Nogle af jer ved måske, at Edward for nylig modtog trusler fra The Jewish Defense League i USA, og jeg tror, det er vigtigt for os at være opmærksom på, at det godt kan være en hård skæbne at være palæstinenser – på mange måder palæstinenser – i New York. Jeg vil fortælle to historier, en tragisk og en komisk, og så vil jeg bede Edward sige noget om, hvordan det er at være palæstinenser i New York.

Den komiske historie handler om min søster, der i Californien igen og igen blev spurgt, hvor hun kom fra. Når hun svarede "Pakistan," lod de fleste til overhovedet ikke at forstå, hvad det betød. Én amerikaner sagde "Nå, Pakæstina!" og begyndte straks at fortælle om sine mange jødiske venner. Der er ingen grænser for, hvad amerikansk uvidenhed har haft af konsekvenser for verdenssituationen. Den knap så morsomme historie er, at jeg i januar deltog i PEN-kongressen i New York, hvor den amerikanske forfatter Cynthia Ozick så det som sin opgave at runddele et åbent brev,

der beskrev den østrigske kansler Kreisky som antisemit. Hvorfor var han antisemit – denne mand, der selv er jøde og har givet husly til et to- eller måske tre- eller firecifret antal jøder, der forlod Sovjetunionen? Fordi han havde haft en samtale med Yasir Arafat. Det alarmerende er, at dette åbne brev, som umiddelbart er helt absurd, faktisk blevet taget så alvorligt af deltagerne i kongressen. Der var ligefrem en overgang, hvor jeg blev nervøs for, at jeg vist selv var nødt til at sige noget om Palæstina, når der åbenbart ikke var nogen andre, der gjorde det. Pierre Trudeau, af alle mennesker, kom mig dog til undsætning og talte ganske bevægende om den palæstinensiske sag.⁴ Det er sådan nogle utrolige ting, der sker i New York. Edward, du har førstehåndskendskab til situationen derovre. Bliver det værre eller bedre? Hvad er din oplevelse?

EDWARD SAID [ES]: Jamen jeg synes, det bliver værre. For det første har de fleste af de folk i New York, der har meget stærke følelser omkring Palæstina og palæstinensere, overhovedet ikke nogen egentlige erfaringer med nogen af delene. Deres opfattelse af Palæstina og palæstinensere stammer dybest set fra det, de har set i fjernsynet: bombetrusler, drab og det udenrigsministeren og andre kalder terrorisme. Det afføder en slags umotiveret heftighed i deres følelser. Når jeg for eksempel bliver præsenteret for nogen, der måske har hørt om mig, reagerer de således ofte på en meget besynderlig måde, som om de tænker "måske er du slet ikke så slem, som du virker." Det forhold, at jeg taler engelsk og klarer mig nogenlunde godt på sproget, gør kun det hele mere kompliceret, og de fleste vælger at fokusere på mit arbejde som professor i engelsk under resten af samtalen. Men man kan godt mærke, at man er omgivet af en ny form for voldelighed, hvilket er en følge af 1982.⁵ Det var et afgørende brud med fortiden, der indtraf der, både for folk, der har støttet Israel i USA, og for folk som os, for hvem ødelæggelsen af Beirut, vores Beirut, markerede afslutningen på en æra. Det meste af tiden kan man sagtens føle, at man lever et normalt liv, men med jævne mellemrum løber man ind i en trussel eller en hentydning til noget

4 Canadisk premierminister fra 1968-1979 og 1980-1984, *red.*

5 Her refereres til Israels invasion af Libanon. PLO opererede på dette tidspunkt fra det sydlige Libanon, *red.*

dybt ubehageligt. Man føler sig altid udenfor på en måde.

SR: Er der sket nogen ændringer i din evne til at få udgivet noget eller udtale dig om det palæstinensiske spørgsmål?

ES: Til en vis grad, ja. Det her er jo et emne, hvor der ikke rigtig er plads til nuancer i USA, og selvom der stadig er enkelte grupper, enkelte personer – for eksempel Noam Chomsky, Gore Vidal og Alexander Cockburn – der er villige til at rejse spørgsmålet i offentligheden, så tænker langt de fleste typisk, at det er bedre at overlade det til galningene at debattere det. Der bliver færre og færre imødekomende steder at gå hen, og man ender med at udgive for en mindre læserskare. Paradoksalt bliver man samtidig meget hurtigt til en profil, der er lige til at hive ned fra hylden, så hver gang der er en gidseltagning eller noget andet af den art, så bliver jeg ringet op af medierne, der vil have mig til at medvirke og udtale mig. Det føles meget mærkeligt at blive betragtet som en slags repræsentant for terrorisme.

SR: Ja. Det er, som om folk antager, at man ved noget om alt muligt.

ES: Man bliver behandlet som en diplomat for terrorismen, der får lov at sidde med ved bordet. Jeg husker engang, hvor jeg var blevet indbudt til at deltage i en tv-debat med den israelske ambassadør – jeg tror, det handlede om Achille Lauro-hændelsen.⁶ Ikke blot nægtede han at sidde i samme lokale som mig; han insisterede på at være i en helt anden bygning, så han ikke blev kontamineret af min tilstedeværelse. Intervieweren sagde til seerne over hele landet: “Nu skal I høre, professor Said og ambassadør Netanyahu nægter at tale til hinanden, den israelske ambassadør vil ikke tale med ham, og han vil ikke ...” Og her afbrød jeg så og sagde: “Nej, nej, jeg vil hellere end gerne tale med ham, men han vil ikke ...” Moderatoren svarede: “Ja, så er det mig, der har misforstået. Hr. ambassadør, hvorfor vil du ikke tale med professor Said?” “Fordi han ønsker at dræbe mig.” Uden så meget som at blinke tilskyndede moderatoren ham til at uddybe: “Er det rigtigt? Det må du endelig fortælle noget mere om.” Og ambassadøren fortsatte med at beskrive, hvordan palæstinensere ønsker at dræbe israelere osv. Det var virkelig en fuldstændig absurd situation.

6 Italiensk krydstogtskib, der i 1985 blev kapret af PLF (Den palæstinensiske befrielsesfront).

Jeg skulle måske lige nævne, at jeg havde taget min lille søn med i tv-studiet – en meget opmærksom dreng, som er helt anderledes end sin søster, der kun er 12 år gammel og har rigtig svært ved at håndtere sin baggrund eller sine forældres baggrund. Men han er meget interesseret i hele spørgsmålet: I 1984 tog han for eksempel med mig til et møde i det Palæstinensiske Nationalråd i Jordan.⁷ Faktisk skifter min søn mellem at være to forskellige personer: Nogle gange er han bare Wadie Said, der taler med normal amerikansk accent; andre gange er han en palæstinenser med ret tyk arabisk accent, der tiltaler mig *Doktor* og generelt behandler mig med ironisk overdrevet ærbødighed.

SR: Nu vil jeg gerne stille dig det modsatte spørgsmål. Hvordan er det at være palæstinensisk newyorker i Palæstina?

ES: Jeg har nogle gange en underlig fornemmelse af, at jeg er den eneste palæstinenser i New York – dels fordi der ikke er ret mange andre palæstinensere i byen, og dels fordi selv de formentlig opfatter mig som en slags freak. Der er noget besynderligt i at møde mig der, og det er egentlig mærkeligt, at jeg holder fast i den her bizarre New York-eksistens, hvor ingen føler sig hjemme, måske med undtagelse af mig selv. I må ikke glemme, at jeg ikke har været i Palæstina siden midten af 1960'erne, og siden 1982 er det begrænset, hvor meget jeg overhovedet har været i den arabiske verden. Mange af os, der lever i denne mærkelige situation, er begyndt at danne en anden form for fællesskab, som ikke er baseret på hverdagserfaringer, men på langdistance telefonsamtaler og andre uregelmæssige aktiviteter. Det er en marginal eksistens, uden centrum.

SR: Du siger, du ikke bryder dig om at kalde det en palæstinensisk diaspora. Hvorfor ikke?

ES: Jeg tror, det har at gøre med forestillingen om, at vi, som en mand skrev til mig fra Jerusalem, er "den arabiske verdens jøder." Men jeg tror, at vores erfaring i virkeligheden er helt anderledes og ikke kan rummes af sådanne forsøg på at drage paralleller. Måske har den palæstinensiske erfaring et langt mere beskedent aspekt. Troen på en eller anden form for forløsende hjemland stemmer i hvert fald ikke rigtig med den måde, jeg ser tingene på.

7 PLO's 'parlament', *red.*

SR: Så lad mig spørge dig om dig selv. Eksisterer du? Og hvilke beviser har du i givet fald for det? I hvilken forstand findes der en palæstinensisk nation?

ES: For det første i den forstand, at en masse mennesker har erindringer om – eller udviser stor interesse for at se tilbage og lede efter tegn på – et sammenhængende fællesskab i fortiden. Der er også mange – især yngre akademikere – der forsøger at finde frem til kendetegn ved den palæstinensiske politiske og kulturelle erfaring, hvorved den adskiller sig fra resten af den arabiske verden. For det andet er der en tradition for at etablere palæstinensiske replika-organisationer så fjerne steder som i Australien eller Sydamerika. Det er faktisk bemærkelsesværdigt, at folk flytter til for eksempel Youngstown, Ohio – en by, jeg ikke kender, men man kan forestille sig, hvordan der er – og bliver ved med at holde sig fuldstændig ajour med de seneste udviklinger i Beirut eller de igangværende uenigheder mellem PFLP [Folkefronten til Palæstinas Befrielse] og al-Fatah, men ikke engang kender navnet på den siddende borgmester i Youngstown eller ved, hvordan han er blevet valgt. Måske antager de bare, at han er blevet indsat af en eller anden uden at være folkevalgt. Endelig kan man se på Jean Mohrs billeder, at palæstinenserne er et folk, der flytter meget, der altid bærer rundt på poser fra ét sted til et andet. Det giver os en ekstra identitetserfaring som folk. Og vi siger det højt og heftigt og igen og igen, med den styrke, det giver at vide, at de ikke har kunnet skaffe os af vejen. Det er en fantastisk følelse – kald den positiv eller pessoptimistisk – at vågne op om morgenen og kunne sige til sig selv: "Nå, de har stadig ikke fået ram på mig."

SR: For at illustrere den pointe, at situationen kunne have været værre, fortæller du historien om en mor, hvis søn døde kort efter hans bryllup. Mens bruden stadig er i sorg, siger hun: "Gudskelov det skete på den her måde og ikke på en anden måde!" Bruden bliver meget vred og siger: "Hvordan kan du finde på at sige sådan noget! Hvad i alverden kunne være en værre måde end det her?" Svigermoren svarer: "Jamen for eksempel hvis nu han blev gammel, du ved, og du forlod ham til fordel for en anden, og han så døde, det ville være værre. Så er det bedre han dør nu."

ES: Præcis. Man finder hele tiden på noget, der ville være værre.

SR: Det er meget svært at gennemskue, om det er optimisme eller pessimisme. Det er derfor, det hedder pessoptimisme. Har du lyst til at sige noget nu

om koderne for, hvordan palæstinenserne eksisterer og genkender hinanden – og om forestillingen om gentagelse og exces som en måde at leve på? ES: Lad mig prøve at fortælle dig en anden historie, som kan vise dig, hvad jeg mener. En af mine nære venner kom på besøg og overnattede i mit hjem. Om morgenen spiste vi morgenmad, blandt andet friskost med en særlig urt, *za'tar*. Denne kombination ser man formentlig overalt i den arabiske verden, men i hvert fald i Palæstina, Syrien og Libanon. Men min ven sagde: "Der kan du bare se. Så ved man, at det er et palæstinensisk hjem, når der er *za'tar* i osten." Som den digter, han var, kastede han sig ud i en længere og noget anstrengende redegørelse for det palæstinensiske køkken, som gennemgående minder rigtig meget om det libanesiske og syriske køkken, og op ad formiddagen var vi begge overbevist om, at vi palæstinensere havde en helt igennem unik madkultur.

SR: Så hvis en palæstinenser vælger at gøre noget, så bliver det pludselig en meget palæstinensisk ting at gøre?

ES: Ja, netop. Men selv blandt palæstinensere er der visse kodeord, der definerer, hvilken lejr eller gruppe taleren kommer fra – fra PFLP, der går ind for en fuldstændig befrielse af Palæstina, eller fra Fatah, som tror på en forhandlingsløsning. De vil vælge andre ord at bruge, når de taler om national frigørelse. Og så er der de regionale accenter. Det er meget mærkeligt at møde en helt ung palæstinenser i Libanon, der er født i en eller anden flygtningelejr og aldrig har været i Palæstina, men taler libanesiske arabisk med umiskendelig Haifa- eller Jaffa- accent.

SR: Lad os gå over til at tale om exces. Du har sagt, at du føler dig forpligtet til altid at have overdrevet meget bagage med, uanset hvor du skal hen. Men for nu at være mere alvorlig, jeg husker dialogen mellem en tilfangetagen palæstinensisk guerillakæmper og en israelsk radiovært, hvor guerillakæmperen tilsyneladende indrømmer de mest forfærdelige forbrydelser, men i virkeligheden gør tykt nar af det hele gennem ufatteligt overdrevne undskyldninger. Radioværten er så fastlåst i sine egne attituder, at vedkommende ikke opdager, hvad der foregår.

ES: Ja. Det var i 1982 i Sydlibanon, hvor israelsk radio ofte sendte optagelser med tilfangetagne guerillakæmpere som en slags psykologisk krigsførelse. Men lige i det tilfælde, du refererer til her, var der nu ingen, der hoppede på

den. Faktisk optog palæstinenserne i Beirut hele udsendelsen på kassettebånd og afspillede det hver aften som underholdning. Lad mig oversætte en smagsprøve:

Israelsk radiovært: Deres navn?

Tilfangetagen palæstinenser: Ahmed Abdul Hamid Abu Site.

Israeler: Hvad er navnet på den bevægelse, De tilhører?

Palæstinenser: Min bevægelse hedder Abu Leil [hvilket betyder noget i retning af 'Nattens Fader' og har en meget skræmmende og grufuld klang].

Israeler: Sig mig, hr. Abu Leil, hvilken terrororganisation tilhører De?

Palæstinenser: Jeg tilhører Folkefronten til Befrielse ... jeg mener Terrorising af Palæstina.

Israeler: Og hvornår blev De involveret i terrororganisationen?

Palæstinenser: Det gjorde jeg, straks jeg blev bevidst om, at der var noget, der hed terrorisme.

Israeler: Hvad var Deres mission i Sydlibanon?

Palæstinenser: Min mission var terrorisme. Altså vi trængte jo bare ind i landsbyerne og så begyndte vi ellers at terrorisere dem, der boede der. Især hvis der var kvinder og børn der, så gik vi helt amok. Det gik ikke ud på andet end at terrorisere nogen, simpelthen.

Israeler: Og udøvede De terror ud fra en tro på en bestemt sag eller var det bare for pengenes skyld?

Palæstinenser: Jamen det var helt klart kun for pengenes skyld. Hvad skulle det også være for en sag forresten? Er der stadig en sag at kæmpe for? Vi solgte jo ud for lang tid siden.

Israeler: Sig mig – hvor får terrororganisationerne deres penge fra?

Palæstinenser: Fra hvem som helst, der har nogen penge tilovers til terrorisme.

Israeler: Hvad er Deres holdning til terroristen Arafat?

Palæstinenser: Tro mig, der er ikke nogen større terrorist end ham. Det var ham, der solgte fuldstændig ud, helt uden at tage hensyn til hverken sagen eller os andre. Han bruger hele sit liv på terrorisme. [For en palæstinenser kunne det jo lyde, som om han var den mest engagerede af alle, men her lyder det bare, som om han overhovedet ikke har nogen principper.]

Israeler: Hvad er Deres holdning til de israelske forsvarsstyrkers fremfærd og handle måde?

Palæstinenser: De må virkelig tro mig, hr., når jeg siger, at vi takker de israelske forsvarsstyrker for at have behandlet alle terrorister så utrolig godt.

Israeler: Har De et godt råd til andre terrorister, der stadig bedriver terror og angriber IDF?

Palæstinenser: Jeg vil råde dem til at nedlægge våbnene og overgive sig til IDF. De vil ikke kunne få nogen bedre behandling nogen andre steder.

Israeler: Her til sidst, hr. Terrorist, er der en besked, De gerne vil sende hjem til Deres familie?

Palæstinenser: Jeg vil gerne forsikre min familie og mine venner, at jeg er ved godt helbred. Jeg vil også gerne have lov at takke fjendens radiofaciliteter for at lade mig komme til orde på denne måde.

Israeler: De mener Israels Statsradiofoni?

Palæstinenser: Ja, ja, nemlig. Mange tak skal I have, mange tusind tak.

SR: Og det blev sendt ud det her?

ES: Ja, det gjorde det. Det blev udsendt på daglig basis, og optaget i Beirut og afspillet for guerillaerne. Det er en meget morsom og helt vidunderlig historie.

SR: Du taler også om en fotoartikel i et modemagasin, med overskriften "Terroristisk tøjstil," hvor det hævdes, at palæstinenserne ikke er rigtige palæstinensere, men bare har kapret arabisk klædedragt og kaldt det palæstinensisk.

ES: Ja, det nummer laver vi hele tiden!

SR: Artiklen hævder også, at denne angivelig meget særprægede beklædning ikke er en folkelig tøjstil, men noget, der er forbundet med den øvre middelklasse. Med reference til den amerikanske forfatter til artiklen, Sharon Churcher, skriver du: "Træder man et skridt tilbage ... er hun ret beset bare en freelanceskribent, der er hyret ind til en opgave for et blad." Men alligevel siger du, at du føler behov for at gå helt tilbage til begyndelsen og forklare hele Palæstinas historie for at afvikle Sharon Churchers løgn og vise, at det faktisk er en ægte palæstinensisk beklædningsstil. Bliver det ikke trættende altid at skulle gå tilbage og gennemgå den samme historie igen og igen?

ES: Jo, det gør det, men man gør det alligevel. Det er ligesom at prøve at finde tilbage til det magiske punkt, hvor det hele begynder, ligesom i *Midnatsbørn*. Man kender midnat, og så går man tilbage dertil. Men det er meget svært at gøre, fordi man hele tiden skal arbejde alt igennem og konstant bliver konfronteret med dagspressens spørgsmål om, hvorfor palæstinensere ikke bare bliver, hvor de er og holder op med at skabe problemer. Det kaster straks en ud i en lang svada, hvor du prøver at forklare folk: "Min mor blev født i Nazareth, min far blev født i Jerusalem ..." Det interessante

er, at der tilsyneladende ikke er noget som helst, der understøtter den historie – medmindre man bliver ved med at fortælle den, vil den bare uddø og forsvinde.

SR: Behovet for uophørlig genfortælling.

ES: Præcis. De andre narrativer har en slags permanens eller institutionel eksistens, og man er nødt til bare at prøve at bearbejde dem hele tiden.

SR: Det er noget, du kritiserer indefra i palæstinensiskheden: manglen på seriøse bestræbelser på at institutionalisere historien og give den en objektiv eksistens.

ES: Det er rigtigt. Det er interessant, at helt frem til 1948 var størstedelen af palæstinensisk litteratur udtryk for en frygt for, at de var ved at miste deres land. Deres beskrivelser af byer og andre steder i Palæstina fremstod som en slags appel til en domstol. Efter fordrivelsen og spredningen af palæstinenserne fulgte imidlertid en underlig tavs periode, indtil der begyndte at udvikle sig en ny palæstinensisk litteratur i 1950'erne og navnlig i 1960'erne. I betragtning af, hvor stor en bedrift det egentlig var, er det påfaldende, at der aldrig er blevet institutionaliseret en fortælling om palæstinensisk historie i form af et definitivt litterært mesterværk. Der er ligesom aldrig tid til det, og man har hele tiden indtryk af, at fjenden – i dette tilfælde israelerne – forsøger at fjerne arkivet. For mig er det mest skræmmende billede på det, da israelerne i 1982 fragtede arkiverne på Palestine Research Centre i Beirut til Tel Aviv.

SR: I en litterær snarere end historisk sammenhæng peger du på, at fortællingens utilstrækkelighed beror på den diskontinuerte karakter af den palæstinensiske eksistens. Er det også en del af forklaringen på problemet med at skrive en palæstinensisk historie?

ES: Ja. Der er mange forskellige former for palæstinensisk erfaring, som ikke alle kan monteres ind i én samlet fortælling. Man ville derfor være nødt til at skrive parallelle historier om samfundene i Libanon, de besatte områder osv. Det er det centrale problem. Det er næsten umuligt at forestille sig et samlet narrativ: Det ville blive den form for vanvittig historie, vi ser i *Midnatsbørn*, med alle de små trevler, der hele tiden væver sig ind og ud af historien.

SR: Ja, den er fuld af løgne! Du har talt om romanen *The Pessoptimist*, med

din navnebror som hovedperson, som det første eksempel på et forsøg på at skrive i en form, der virker formløs, men i virkeligheden afspejler situationens ustabilitet. Kan du prøve at sige noget mere om det?

ES: Det er måske et ret excentrisk perspektiv. Jeg er ikke selv ekspert i palæstinensisk og da slet ikke arabisk litteratur generelt. Men jeg er fascineret af, hvor stort indtryk det gjorde på alle at læse for eksempel Kanafanis roman *Mænd i solen*, som i sin tekstur eksemplificerer uvisheden om, hvorvidt man taler om fortiden eller nutiden.⁸ En af hans fortællinger – jeg tror den hedder “Tilbage til Haifa” – følger en familie, der rejste væk i 1948 og bosatte sig i Ramallah.⁹ Langt senere vender de tilbage for at gense deres hus i Haifa og for at møde den søn, som de i panik efterlod ved deres afrejse, og som blev adopteret af en israelsk familie. Novellen igennem har man en stærk fornemmelse af endeløs bevægelse frem og tilbage i tid, således at fortid, nutid og fremtid flettes sammen uden noget fast centrum.

SR: Måske kunne vi nu komme ind på den lange diskussion i *After the Last Sky* om de uhørte palæstinensiske kvindestemmer. Du skriver:

Og dog ser jeg et helt grundlæggende problem i alt dette – det afgørende fravær af kvinder. Med ganske få undtagelser forekommer kvinder ikke at have nogen anden rolle end som bindestreger eller bindeord, som overgangsfigurer, rene tilfældigheder. Medmindre vi formår at se kvindernes udsagn i kernen af vores tilværelse – konkrete, årvågne, barmhjertige, umådeligt gribende, sælsomt usårlige – vil vi aldrig forstå vores erfaring af fordrivelse til fulde.

SR: Dit hovedeksempel på det er en film, *The Fertile Memory*, af den unge palæstinensiske instruktør Michel Khleifi, som handler om to palæstinensiske kvinders oplevelser.

ES: Ja. Den film gjorde stort indtryk på mig. Et af de stærkeste scener er med en ældre kvinde, som faktisk er Khleifis tante. Hun har en grund i Nazareth, hvor der i mange år har boet en jødisk familie, men en dag kommer

8 Ghassan Kanafani, *Mænd i solen*, oversat af Fayeze Kanafani (København: Rhodos, 1990).

9 Ghassan Kanafani, *Alt hvad I har tilbage*, oversat af Suzanne Pelch (København: Rhodos, 1981).

hendes datter og svigersøn og fortæller hende, at den jødiske familie nu vil betale hende for officielt at overtage skødet på ejendommen. Hun gør det klart, at hun ikke er interesseret i at sælge. "Men hvad mener du?" bliver de ved at sige. "De bor der jo; det er deres jord. De vil jo bare hjælpe dig ved at give dig penge for skødet." "Nej, det vil jeg ikke have," svarer hun. Det er en fuldstændig irrationel position, og Khleifi fanger den stædighed og næsten transcendent tåbelighed, der aftegner sig i hendes ansigtsudtryk. "Jeg har ikke jorden nu," forklarer hun. "Men hvem ved, hvad der sker? Vi var her først. Så kom jøderne, og der vil komme andre efter dem. Det er mig, der ejer grunden, og jeg kommer til at dø, men jorden bliver ved at være der, uanset hvordan folk kommer og går." Hun bliver taget hen for at se sin grund for første gang – hun havde arvet den efter sin mand, der tog til Libanon i 1948 og døde der. Khleifi filmer hendes meget specielle oplevelse med at gå rundt på den jord, hun ejer, rundt og rundt går hun med forsigtige skridt. Men pludselig skifter hun ansigtsudtryk. Det går op for hende, hvor absurd det hele er, og hun går sin vej. Denne scene var for mig indbegrebet af kvindens vedvarende nærvær i palæstinensisk liv – og samtidig den manglende anerkendelse af det bestandige nærvær. Der er et stærkt misogynt islæt i det arabiske samfundsliv: en slags frygt og mishag side om side med respekt og beundring. Jeg husker en anden situation, hvor jeg var sammen med en ven, og vi stod og så på et billede af en ret stor og kraftig, men meget glad palæstinensisk kvinde med arme over kors. Min ven opsummerede den fulde ambivalens med ordene: "Der har vi den palæstinensiske kvinde, i al hendes styrke ... og al hendes hæslighed." Billedet af denne kvinde, af Jean Mohr, synes at sige noget, som vi ellers ikke rigtig har været i stand til at komme ind på. Det er den erfaring, jeg – som en mand, i denne særligt palæstinensiske knibe – er begyndt at prøve at artikulere.

SR: I *After the Last Sky* siger du, at du, efter så længe at have levet inden for den vestlige kultur, så godt som nogen anden ikke-jøde forstår zionismens betydning for det jødiske folk. Du beskriver den også som en strategi for langsom og støt tilegnelse, som har været mere effektiv og mere veludført end alt, hvad palæstinenserne har formået at stille op imod den. Problemet er, at ethvert forsøg på at tilvejebringe en kritik af zionismen, ikke

mindst i dag, altid bliver mødt med den påstand, at det er antisemitisme i forklædning. Det genmæle, at du altså ikke er antisemit, men anti-zionist bliver altid, eller i hvert fald meget ofte, mødt med: "Ja, ja, vi kender godt koden." Hvad du har gjort i den her bog og i *The Question of Palestine* er at tilbyde en meget nyttig, følelsesmæssigt neutral kritik af zionismen som historisk fænomen. Måske kunne du sige lidt om det.

ES: Efter min mening er spørgsmålet om zionismen en lakmustest for samtidens politiske dømmekraft. Der er mange, der overhovedet ikke har nogen problemer med at angribe apartheid eller amerikansk intervention i Centralamerika, men ikke er indstillet på at tale om zionismen, og hvad den har gjort mod palæstinenserne. At være offer for et offer er forbundet med nogle ret usædvanlige vanskeligheder. For hvis man er oppe imod historiens offer par excellence – jøden og hans eller hendes bevægelser – så kommer man ud i en komik, der minder om noget fra en af dine romaner, hvis man fremstiller sig selv som offer for jøderne. Men nu er der kommet et nyt aspekt til, som det fremgår af det væld af bøger og artikler, hvor enhver form for kritik af Israel behandles som noget, der reelt dækker over antisemitisme. Især i USA, hvis man siger noget som helst som araber fra en muslimsk kultur, vil man blive betragtet som tilhørende klassisk europæisk eller vestlig antisemitisme. Det er derfor blevet fuldstændig nødvendigt at fokusere på zionismens specifikke historie og kontekst, når man diskuterer, hvad den betyder for palæstinenserne.

SR: Problemet er altså at få folk til at se zionismen som et historisk fænomen på lige fod med alle andre historiske fænomener, der udspringer af bestemte kilder og udvikler sig på en bestemt måde. Mener du, at zionismen har ændret karakter i de senere år, bortset fra at den er begyndt at blive genstand for kritik?

ES: Noget af det, der optager mig mest, er i hvilken grad folk ikke er fastfrosne i attituder baseret på forskellighed og indbyrdes fjendtlighed. Jeg har mødt mange jøder i de seneste ti år, som er meget interesseret i en eller anden form for udveksling, og udviklingen siden 1960'erne har skabt en betydelig gruppe jøder, der ikke har det godt med zionismens absolutter. Hele forestillingen om at krydse over, at bevæge sig fra én identitet til en anden, er ekstremt vigtig for mig som den hybrid, jeg selv er – vi alle er.

SR: Jeg vil gerne stille dig nogle mere personlige spørgsmål, før vi åbner diskussionen mere op. Du siger, at det at være palæstinenser grundlæggende indebærer at komme fra en muslimsk kultur, men du er jo ikke muslim. Oplever du det som et problem? Har der været nogen historiske friktioner på det punkt?

ES: Jeg kan kun sige, at jeg aldrig har oplevet nogen friktioner af den art. Min egen fornemmelse er den, at vores situation som palæstinensere er meget anderledes end i Libanon, hvor konflikter mellem sunnier, shiitter, maronitter, ortodokse osv. har været meget voldsomme op gennem historien. En af fordelene ved at være palæstinenser er, at det lærer dig at mærke din egen særlighed på en ny måde, ikke kun som et problem, men også som en slags gave. Uanset om vi taler om den arabiske verden eller et hvilket som helst andet sted, har det 20. århundredes massesamfund ødelagt identiteten så eftertrykkeligt, at det har meget stor værdi at holde denne specificitet i live.

SR: Du skriver: "Langt størstedelen af vores folk er i dag dødtrætte af den vanskæbne, der er blevet os til del, til dels selvforskyldt, til dels på grund af, hvem der har fordrevet os, og til dels fordi vores sag har noget særlig ineffektivt over sig og hverken har formået at mobilisere vores venner eller overvinde vores fjender. På den anden side har jeg endnu aldrig mødt en palæstinenser, der er så træt af at være palæstinenser, at vedkommende har villet holde helt op med at være det."

ES: Det er egentlig ret godt formuleret, synes jeg!

SR: Det fører mig frem til min sidste pointe, nemlig at i modsætning til dine tre første bøger, som var centreret om striden mellem østlige og vestlige kulturer, da fokuserer *After the Last Sky* meget mere på en indre strid eller dialektik i kernen af det at være palæstinensisk. Efter en udadvendt periode giver du udtryk for, at mange palæstinensere selv oplever en vis indadvendt drejning?

ES: Altså meget af det handler selvfølgelig om desillusion. De fleste i min egen generation – og jeg kan jo faktisk ikke rigtig udtale mig på andres vegne – voksede op i en stemning af opgivenhed. Men i slutningen af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne opstod en ny bevægelse fra asken af den gamle, og den var forbundet med enorm begejstring og romantisk glamour. I

konkret forstand opnåede den meget lidt: Der blev ikke befriet noget land i den periode. Ydermere var den Palæstinensiske Modstandsbevægelse, som den blev kaldt på den tid, en ret tung størrelse, som indgik i den arabiske nationalisme og endda også – på en ret paradoksal og mærkelig måde – i det arabiske olieboom. Nu er alt det ved at smuldre for øjnene af os til fordel for en oplevelse af desillusion og usikkerhed om, hvorvidt det egentlig overhovedet var forsøget værd, og hvad vi skal gøre nu. Det var som et udtryk for denne stemning, at jeg skrev *After the Last Sky*. Fotografierne var vigtige for at kunne vise, at vi ikke bare taler om vores egen personlige, hermetiske desillusion. For palæstinenserne er blevet en slags handelsvare eller offentlig ejendom, som for eksempel er nyttig, når man skal prøve at forklare fænomenet terrorisme. Jeg oplevede at skrive som en, der omsider havde formået at forbinde den del, der var professor i engelsk, og den del, der på sin egen beskedne måde levede Palæstinas liv. Heldigvis havde Jean Mohr opbygget et ret stort arkiv af billeder, siden han arbejdede for Røde Kors i 1949. Vi traf hinanden under mærkelige omstændigheder: Han var ved at hænge nogle billeder op, og jeg arbejdede som konsulent for FN. Eftersom de ikke ville lade os skrive billedtekster til fotografierne i FN-bygningen, sagde vi: "Jamen så lad os lave en bog sammen og gøre det på vores egen måde." Det var udtryk for et meget personligt engagement for begges vedkommende.

SR: Billedet på omslaget er virkelig meget specielt – en mand med en slags stjerneformet splintring i højre brilleglas. Som du forklarer, er han blind på det ene øje efter at være blevet ramt af en kugle, men har lært at leve med det. Han går stadig med brillerne ... og smiler stadig.

ES: Jean fortalte mig, at han tog billedet, da manden var på vej hen for at besøge sin søn, som var blevet idømt fængsel på livstid.

SR: Nu vil jeg gerne åbne mulighed for spørgsmål fra tilhørerne. Hvem vil stille det første spørgsmål?

FØRSTE STEMME: Hvis eller når du bliver inviteret til at tale for jødiske forsamlinger, hvad siger du så til dem om jødernes fremtid i Palæstina?

ES: Du godeste, det var godt nok et voldsomt spørgsmål! Det er meget vanskeligt for mig at tale om et andet folks fremtid, et folk, der selv, for hovedpartens vedkommende, føler sig så forskellige fra arabiske palæstinensere.

Men den palæstinensiske erfaring, trods dens store ineffektivitet og til tider ligefrem lurvede kvalitet, er en kamp for at opnå en form for sameksistens. Gennem den seneste generation er der blevet dannet stærke bånd mellem israelere og palæstinensere baseret på frygt. Lad mig fortælle en historie, der illustrerer det meget godt. For omkring tre måneder siden deltog jeg i en konference i International Society for Political Psychology. Jeg ved faktisk ikke helt, hvorfor jeg var med der, men det var noget med at eksperimentere med, hvordan israelere og palæstinensere kunne tale sammen. I anden halvdel af en samtale mellem seks palæstinensere og seks israelere var temaet: "Hvad er de psykologiske hindringer for fred?" Jeg var fascineret af det faktum, at israelerne – i skarp kontrast til palæstinenserne, mig selv indbefattet – indtil da havde virket meget afslappede og akademisk liden-skabsløse. Det var, som om deres besiddelse af territoriet tillod dem at tage føring med det hele og dermed anlægge en kølig distance. Da moderatoren til sidst spurgte dem, hvad de anså for de største hindringer for fred, var der imidlertid et af deres svar, der var ved at få mig til falde ned af stolen: "Vi er bange for palæstinenserne." Jeg fattede det ikke. Her sad en seriøs forsker med tætte forbindelser til de israelske myndigheder og den israelske hær og sagde: "Vi er mere bange for PLO end for alle vores arabiske fjender tilsammen." Denne fiksering på palæstinenserne og navnlig PLO – en dårligt stillet minoritet i vores eget land – gav kun mening på baggrund af et særligt bånd, som vi først nu begynder at få begreb om. Men da han sagde: "Vi er mere bange for PLO end for alle vores arabiske fjender tilsammen," da kom han også med et bud, tror jeg, på hvordan han så fremtiden.

ANDEN STEMME: Jeg vil gerne følge op på det ved at spørge dig om karakteren af den zionistiske diskurs, som forekommer at være blevet fuldstændig institutionaliseret på en sådan måde, at det på forhånd udelukker den palæstinensiske diskurs, hver gang den bliver bragt på bane. Når den her blokering hele tiden understøttes af frygten for et nyt holocaust, hvordan skulle vi så nogensinde kunne begynde at institutionalisere den palæstinensiske diskurs? Og hvis man ikke ændrer noget i diskursen, kan man jo heller ikke ændre noget i virkeligheden.

ES: Det er et meget interessant og kompliceret spørgsmål, men jeg har egentlig kun to ting at sige til det. Trods Meir Kahanes vilde fantasier tror jeg, at de

fleste i dag godt er klar over, at der ikke rigtig findes en rent militær løsning på det palæstinensiske problem for israelerne.¹⁰ Selv den mest altomvæltende krig, af den art, der måske var hensigten i 1982, kommer ikke til at opnå en udslættelse af det palæstinensiske folk. Og på palæstinensisk side, trods de lejlighedsvis retoriske og følelsesmæssige udbrud, er der en tilsvarende bevidsthed om, at jøderne ikke bare kan sendes tilbage til Europa, eller hvor det nu måtte være. Derfor er der det særlige ved den nuværende situation, at der er så stort fokus på diskursen eller det kulturelle og ideologiske domæne og muligheden for at opnå en eller anden form for forandring. På den anden side må vi anerkende, at militærmagt og konkret kontrol med territorier er reelle kræfter i virkelighedens verden. Problemet er, hvordan vi kan bruge den følelsesmæssige og imaginative dimension til at påvirke disse realiteter. Det vil helt sikkert være nødvendigt at mobilisere film og forskellige andre former for ukonventionelle eller ureglementerede forbindelser og politiske organiseringer, for ellers har jeg svært ved at se, at der kan være andet end ret dystre fremtidsudsigter. Hvis de fastlåste stillinger ikke bare skal fortsætte, er vi nødt til at tænke i baner af en eller anden form for nybrud.

TREDJE STEMME: Som jeg ser det, er problemet, at hver gang nogen siger noget om det palæstinensiske spørgsmål, går det hurtigt op for en, at de ved absolut ingenting, og at man er nødt til at fortælle dem alle de historier, vi andre kender i forvejen. Det kan være meget frustrerende, for man ved aldrig, hvor man skal begynde. Har du mon udviklet et system, du kan bruge til at give et enkelt svar på spørgsmålet?

ES: Der er desværre ikke noget system. Der var engang en i min familie, der fik trykt et kort med to forskellige budskaber, ét på hver side: "Din fortælling er meget bevægende. Du skal have mange tak, men jeg har desværre ikke mulighed for at bidrage" og på den anden side: "Hvis du virkelig vil vide, hvordan det hele hænger sammen, så hør her ..." Men i virkeligheden kræver enhver udfordring, du bliver mødt med, en anden genfortælling af historien. Den mest frustrerende oplevelse er den form for meningsudveks-

10 Meir David HaKohen Kahane (1932-1990), israelsk rabbiner og ultranationalistisk medlem af Knesset fra 1984-1988. Ideologisk forbillede for senere militante og højreradikale grupper i Israel, *red.*

ling, jeg havde med Cynthia Ozick for syv-otte år siden. I et særnummer af *The New Leader* viet til Jimmy Carter og jøderne havde hun grundlæggende argumenteret for, at Carters interesse for palæstinenserne viste, at han var antisemit. I artiklerne skrev hun noget i retning af: "Edward Said for eksempel, som skal forestille at undervise i engelsk litteratur på Columbia University og er medlem af den og den organisation, får regelmæssigt betaling for at tage til Beirut og lægge planer for drab på uskyldige israelske børn." Jeg plejer faktisk ikke at svare på den slags vrøvl, men jeg blev gjort opmærksom på det og satte mig ned og skrev, hvad jeg selv syntes var et ret begavet svar. Jeg koncentrerede mig om min egen, personlige historie: at min familie boede i Beirut, at jeg altid selv betalte mine rejser, at jeg tog derned for at besøge min familie osv. En række narrative benægtelser, om man vil. Hvorefter hun skrev igen: "Åh, han betaler selv for rejserne til Beirut, ja det ændrer jo alt ...!" I kan se, hvor omfattende problemet er. FJERDE STEMME: Når du tænker over kernen i det palæstinensiske spørgsmål, ser du så en strid mellem to fortællinger, hvor den ene trænger stærkt igennem, er umiddelbart situeret og har et virkelighedsfunderet udtryk; og én der er afvist eller fragmenteret eller vanskelig at lokalisere? Taler vi om to modstridende historier, med realpolitik og magtforskydninger som eneste løsning? Eller er der også et moralsk aspekt, et spørgsmål om retfærdighed, som er relevant i det her? Og hvis der er det, hvor ville det så kunne artikuleres? Hvordan ville det kunne bringes i spil i forhold til begivenhedernes udvikling?

ES: Jeg er ikke et øjeblik i tvivl om, at det handler om retfærdighed og uretfærdighed. De fleste erklærede eller engagerede zionister finder det meget vanskeligt at respondere på det niveau og undlader typisk helt at komme ind på det. Med hensyn til, hvem der har retfærdigheden på deres side, tror jeg ikke, man kan nøjes med at spørge: "Hvordan ville I have det med det, hvis nogen gjorde sådan mod jer?" Man kunne også formulere det sådan her: "Hvis du ikke kan se retfærdigheden og uretfærdigheden, så er du på den ene eller den anden side." Et af de store problemer med den palæstinensiske erfaring er netop, at dens retfærdighed og dens sandhed ikke er blevet anerkendt som sådan. På den konference, jeg talte om tidligere, var der pludselig en af palæstinenserne, der sagde til israelerne: "Hør lige her,

det er, som om I ikke forstår, at selvom jeg er fra Haifa, og min familie tog derfra i 1948, så ønsker jeg egentlig ikke at få mit hus tilbage. Det vil jeg slet ikke lægge skjul på. Hvad jeg derimod vil have jer til at give mig, det er en anerkendelse af, at I gjorde mig uret." Der var en masse diskussion frem og tilbage, men på en mærkelig måde var det tydeligt, at vi alle følte behov for en anerkendelse, måske ligefrem for en bodshandling. I modsætning til andre folk, der har været udsat for en kolonial erfaring, føler palæstinerne ikke, at de primært er blevet udbyttet, men at de er blevet udgrænset, nægtet retten til at have deres egen historie. Når man hele tiden hører folk sige: "Jamen hvem er I egentlig?" er man nødt til igen og igen at understrege det faktum, at man har en historie, uanset hvor uinteressant den forekommer at være i en meget sofistikeret verden. Tag nu for eksempel den helt utrolige bog, Joan Peters udgav for et par år siden. Grundargumentet var: "De var der ikke fra begyndelsen; de bosatte sig bare i Palæstina i 1946 og 1948. Da de så blev nødt til at forlade området igen, var de ikke flygtninge; de skulle alle sammen bare tilbage til de steder, de kom fra." Det er ikke kun den historiske sandhed, der igen og igen er blevet benægtet, men også selve det, at man blev gjort fortræd, selve uretfærdighedens faktum.

For at svare på dit spørgsmål: Jeg tror ikke, det kun handler om to modstridende fortællinger. Hele pointen er, at trods jødernes store lidelser i Europa skete der en bevidst overflytning af den historie til Palæstina, en forsætlig fordrivelse og fortrængning af et andet folk. Man kan godt mene, at det ikke kunne være anderledes, at der ikke var andre mulige løsninger, men selv dengang var der ret mange mennesker i det jødiske samfund, der betragtede det som en uretfærdighed. Den klassiske og efter min mening liberale forestilling om et sammenstød mellem to positioner, der begge har ret på hver sin måde, kommer ikke rigtig situationen nærmere. For der er en virkelig dyb, uudslettelig uretfærdighed, som den krænkede part har behov for institutionel anerkendelse af. I den sammenhæng kunne jeg måske nævne en bog fra 1926 af Edward Thompson, faren til E. P. Thompson, som hedder *The Other Side of the Medal*. Bogen handler om Indien og beskriver forskellige versioner af den historie, der udviklede sig i Indien og England: Opstanden i 1857 var for eksempel et retfærdigt oprør for den ene side og et udbrud af forfærdende grusomhed for den anden. Mod slutningen af denne

lille bog skriver Thompson næsten en passant: "Hvad englænderne nu har behov for, er en bodshandling for det, vi har gjort." Det slog mig som en dyb tanke, som kan overføres til andre sammenhænge, hvor den part, der har magten, har nægtet visse ting til den helt eller delvist magtesløse part. FEMTE STEMME: Vil du på baggrund af den her følelse af uretfærdighed mene, at den i dag er mere anerkendt eller mindre anerkendt blandt jøder end tidligere? Måske forholder det sig anderledes i USA eller Vesten, men i Israel selv lader det til at være den modsatte tendens, der gør sig gældende. Færre og færre er villige til at anerkende, at palæstinenserne har noget at klage over.

ES: Du kan meget vel have ret, men jeg kan kun vurdere det, ud fra hvad jeg læser og hører om situationen i Israel. På den anden side er der i de senere år kommet en række kritiske røster til, og det er folk, der slår mig som usædvanligt oprigtige, og uanset om det så er udtryk for en stigende eller faldende tendens, så burde det være en smule opmuntrende. Sagens kerne er formentlig det forhold, at USA begunstiger Israel med en gavmildhed helt uden sidestykke – moralsk carte blanche til at gøre lige, hvad man vil. Når andre lande får amerikansk bistand, er det altid med et bestemt formål – for eksempel til indkøb af hvede – og behørig kvittering skal fremvises. Men når det gælder Israel, bliver bistanden ganske enkelt kategoriseret som "budgetstøtte" til økonomien generelt. Thomas Dine, leder af American-Israel Public Affairs Committee, holdt for nylig en tale på organisationens årsmøde, hvor han mere eller mindre direkte sagde, at det var den mest magtfulde lobbyorganisation i USA i dag. Den kan uden videre få hele Kongressen til at stemme for endnu mere støtte til Israel. Han pralede ligefrem: "Det er det eneste land i verden, hvor bistanden ikke er knyttet til bestemte formål." Det lægger sig som en tung sky over hele det palæstinensiske spørgsmål. Men overraskende nok er der faktisk på det seneste begyndt at være tegn på forandringer, som blandt andet kommer til udtryk i opinionsundersøgelser og på andre måder også. Når folk bliver spurgt på en enkel og direkte måde, er de ofte i stand til at gennemskue tingene. Jeg er ikke politolog, og jeg har heller ikke nogen geniale ideer til en løsning, men det er nødvendigt at registrere ændringerne, efterhånden som de sker på den lange vej, vi utvivlsomt har foran os.

SJETTE STEMME: I USA virker det, som om invasionen af Libanon i 1982 gav pressen større frihed end tidligere til at skrive om de israelske myndigheders aktiviteter. Men i de seneste fire år er den dør blevet lukket igen. Hvordan vil du forklare det?

ES: Jeg ser det som en slags kompensation for de virkelig afskyelige ting, der en kort overgang blev afsløret på skærmen omkring Israel og invasionen af Libanon. Allerede i det akademiske år 1982-83 foranstaltede en af de større jødiske organisationer en slags omrejsende forevisning rundt omkring på de forskellige universiteter af filmen *NBC Versus the Jews* – et forsøg på at bruge videooptagelser fra sommeren 1982 til at bevise, at NBC fordrejede nyhedsdækningen for at få jøderne til at fremstå i det dårligst tænkelige lys. Denne åbningssalve blev så efterfulgt af en udrulning af det tunge skyts i form af alle referencerne til den jødisk-kristne tradition, som i stigende grad modstillededes islamisk fundamentalisme, terrorisme osv. Det er mit indtryk, at de var i panik og skyndte sig at smække døren i bag sig. Zuckerman, ejeren af det engang så liberale *Atlantic Monthly* og *U.S. News & World Report*, opridsede retningslinjerne på typisk, om end usædvanlig utilsløret facon: "Jeg vil ikke se så meget som et eneste kritisk ord om Israel i nogen af mine publikationer." Undertrykkelse af den art vil dog aldrig kunne udtømme alle muligheder. Det er nu langt lettere for mange af os at komme rundt og tale med folk – vi bliver måske truet på både førligheden og livet, men i det mindste er der nu nogen, der er interesseret i at høre, hvad vi har at sige.

SYVENDE STEMME: Hvad kan man lære af erfaringerne fra 1976 til 1982, hvor palæstinenserne mere eller mindre styrede Vestbeirut og Sydlibanon, blot for at blive drevet ud på den måde, de blev? Hvad er næste fase efter den fejlslagne palæstinensiske nationalisme, der opstod efter katastrofen i '67 og sluttede med katastrofen i '82?

ES: Jeg kender ikke rigtig svaret på dit spørgsmål. Der er helt sikkert en fragmenteringsproces i gang. Jeg ser det for eksempel i USA, hvor palæstinensiske organisationer og foreninger begynder at gå i opløsning. På mange måder ser man det også afspejlet i Arafat selv som person, en tragisk og fascinerende skikkelse, paradoksal og utrolig kompleks. De vestlige medier fremstiller ham som en rendyrket massemand, en person man passende

kunne spørge: "Nå, hvordan føles det så at have dræbt fem tusind uskyldige mennesker før morgenmad i dag?" Men han er en stærkt sammensat skikkelse, og hans evne til at overleve er på en eller anden måde udtryk for en egenskab, der er central for den palæstinensiske erfaring. Han bliver bare ved og ved – der har vi gentagelsen igen! – med en utrolig vedholdenhed omkring det politiske formål. Han havde godt nok en lille ting kørende med Jordan, men det kom aldrig til at fungere, og det afledte ham aldrig fra det vedholdende sigte, at palæstinenserne skulle være repræsenteret overalt og skulle have lov at repræsentere sig selv. For mange palæstinensiske intellektuelle og for den yngre generation er det, der sker med Arafat et afgørende pejlemærke for, hvad der kommer til at ske med resten af os.

Oversat af Morten Visby